

Коти дикі та свійські в природі й житті людей (з нагоди Року kota в Україні 2022)

Сергій Харчук¹, Ігор Загороднюк^{1,2}

¹ Українське теріологічне товариство НАН України (Київ)

² Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)

¹ Email: sergubf@gmail.com; orcid: <https://orcid.org/0000-0003-4342-0542>

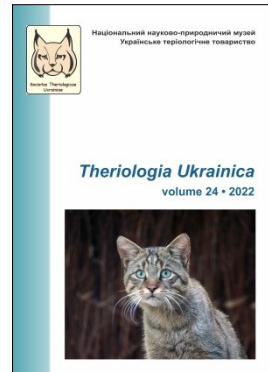
KHARCHUK, S., I. ZAGORODNIUK. Wild and domestic cats in nature and human life (on the occasion of the Year of the Cat in Ukraine 2022). — An overview of the most remarkable features of cats, both wild and domestic, that distinguish them from other animals, especially those of the totem group. The review was compiled in continuation of the tradition of preparing a selection of interesting facts about various remarkable animals of the Ukrainian fauna in the cycle ‘21 Facts about Unique Creatures’. The collection includes 4 sections: taxonomic block (5 items), morphological block (4 items), behavioural and ecological block (6 items), and cultural block (6 items). Popular sources on the Internet that are important for disseminating knowledge about these animals are also provided. The peculiarity of this review, unlike other cited sources, is equal attention to wild and domestic cats, since wild cats usually receive little attention.

Вступ

Коти здавна є не тільки супутниками людей, і в дикій природі, і в культурі, проте й важливими синантропами, яким людина усіляко сприяє. Це пов'язано з низкою таких ключових особливостей, як територіальність (важлива для осілого способу життя самих людей), аменсалізм (надто щодо інших хребетних, завдяки чому йде жорсткий контроль шкодочинних видів), солітарність (що важливо для господарства, де вистачить і одного kota), приязність до людей (що досягло стану релігії в міських соціумах), охайність, яка не вимагає додаткових пояснень або коментарів.

2022 рік за теріологічним календарем в Україні названо Роком Kota. Така традиція започаткована ще 2009 року і підтримується різними ініціативами і присвятами [Загороднюк 2012; Загороднюк *et al.* 2021]. Найбільш помітними подіями останнього часу в системі знань про цих істот в Україні стали публікації «Коти в Давній Русі» на вебсайті «Музей історії Десятичної церкви» [Хамайко 2021] та «Колекції готових (Felidae) у природничих музеях України та їх значення у поширенні природничих знань» з розділом «Котові як фокус-групи в поширенні знань» [Загороднюк *et al.* 2022]. Відомою є й подія «Всесвітній день кішок» (World Cat Day), яку відзначають 8 серпня з ініціативи Міжнародного фонду захисту тварин «Animal Welfare».

Серед вебресурсів в Україні є й сайт, що з нагоди цих подій створив спеціальні розділи, зокрема й про різноманіття котів [Котові... 2023] й огляд диких котів Європи [Дикі коти... 2023]. Подібні матеріали про тварин, що є героями Років звірят, ми викладаємо на вебсайті Українського теріологічного товариства *Теріологічна школа* в розділі «Види-символи» [<http://terioshkola.org.ua/ua/totems.htm>]. Тут наведено текст, який узято за основу матеріалу для зазначеного вебсайту, власне, його розділу «Рік kota в Україні 2022». 2022 року фото kota дикого прикрасило обкладинку журналу *Theriologia Ukrainica* (том 24).

Цей огляд підготовлено у продовження традиції готувати про вибраних тварин української фауни добірку цікавинок циклу «21 факт про унікальних істот». Ця добірка включає 4 розділи — таксономічний блок (5 позицій), морфологічний блок (4 позиції), поведінковий та екологічний блок (6 позицій), культурологічний блок (6 позицій).

1. Таксономія

- Кіт, який є найвідомішим ссавцем в історії сучасної цивілізації, — це назва не виду, а цілого роду, *Felis* Linnaeus, до якого тривалий час відносили більшість видів родини котових (Felidae), а наразі — 6 сучасних видів [Харчук 2021].
- У фауні України відомо два види котів — кіт лісовий (*Felis silvestris*) і кіт свійський (*Felis catus*), при тому між ними відомі численні гібриди за рахунок втеч свійських котів у природу, через що в багатьох регіонах частка гібридів у природі може становити до 80 %.
- Найдавніші викопні зразки котів в Україні відомі з Криму з місцезнаходжень віком 11.6–1.6 тис. років тому. Час появи свійських котів не визначений, проте відомо, що їх утримували здавна (одомашнення близько 9 тис. років тому), на теренах України з часів Руси 12 ст., тобто історія нараховує не менше 1000 років [Хамайко 2021].
- Є понад 100 порід свійських котів, але всі вони мають дуже схожу форму тіла і розмір. Є гіпотези про те, що різні породи котів походять від різних видів чи підвидів «диких» котів, проте найчастіше всіх їх виводять від номінального підвиду kota степового (*Felis lybica*).
- Відносно незначна кількість видів котів, поширене явище гібридизації між ними й значна однотипність порід свійських котів за формою і розмірами тіла є наслідком високої спеціалізації, однієї з найвищих у ряді хижих. Висока спеціалізація обмежує морфологічну мінливість, проте «дозволяє» високу поведінкову пластичність.

2. Морфологія

- Коти мають неймовірно гнучкий хребет із 30 хребцями, які дуже гнучко з'єднані між собою і мають особливо еластичні амортизаційні диски між ними. Така будова хребта дозволяє котам виконувати елегантні та граціозні акробатичні прийоми. Вони здатні стрибнути у висоту на дистанцію в п'ять разів більшу, ніж власний зріст. Також коти можуть прослизати через вузькі простори, оскільки у них немає ключиць, а їхні лопатки лежать медіально на тілі.
- Подушечка носа kota має ребристий візерунок, який є унікальним, подібно до відбитка пальця людини. Коти мають значно більше рецепторів запаху, ніж у людей, тому їхній нюх у 13 разів кращий. У котів є додатковий орган, який дозволяє їм відчувати запахи в повітрі — це орган Якобсона.
- Язик свійської кішки вкритий сотнями гачкоподібних сосочків, які звернені назад і використовуються для розчісування та чищення хутра. Смакові рецептори розташовані з боків, кінчика і задньої частини язика і дозволяють свійським котам сприймати гіркі, кислі та солоні смаки, але не солодкі.
- Нормальна температура тіла котів становить від 38,3 до 39,2°C. Серце kota б'ється удвічі швидше, ніж людське — від 110 до 140 разів на хвилину. Як і в людей, у котів розрізняють групи крові, таких три — генотипи *A*, *B* і *AB*, з них тип *A* є найпоширенішим ($\approx 95\%$ свійських кішок), тип *AB* зустрічається найрідше¹.

3. Поведінка й екологія

- Вуха котів можуть повертатися трохи більше, ніж на 180°, що дозволяє їм слухати звуки, не повертаючи голови. Вони можуть чути на частоті від 48 до 85 000 Гц, що значно вище, ніж найвищі ноти на скрипці або межі людського слуху.
- Коти мають широке поле зору до 280°. У котів не надто хороші біноклярний зір і здатність розрізняти кольори, але периферійний зір, що реагує на рухи, значно кращий, ніж у людей.
- Коти сплять близько 16 годин на добу. Отже, семирічний кіт не спав лише два роки свого життя. Велика тривалість сну пов'язана з тим, що ці хижаки витрачають багато енергії на полювання й дослідження доквілля, тому решту часу відпочивають.

---

¹ Кішки з групою крові *A* мають низьку концентрацію природних антитіл проти *B*, а коти з групою крові *B* мають природні антитіла проти *A* у високій концентрації. Кішки з рідкісним типом *AB* не мають анти-*A* або анти-*B* антитіл і тому вони є універсальними реципієнтами для переливання крові.

- Хоча деякі дикі коти нявкають у дитинстві, у зрілому віці вони дуже рідко використовують цю вокалізацію. У дорослому віці, цей звук здебільшого призначений для спілкування з людьми.
- Коти муркочуть як під час вдиху, так і видиху з постійним малюнком і частотою від 25 до 150 Гц. Кошенята народжуються сліпими й глухими, вони відчувають мурчання матері своїми лапами. Коти муркочуть з різних причин, у тому числі для вираження щастя чи страху, а також як захисний механізм, зокрема щоб впоратися з болем і заспокоїтися.
- Станом на 2020 р. у світі нараховували $\approx$ 220 млн. котів (*F. lybica catus*), які проживають із господарями, і 480 млн. бездомних. Така чисельність небезпечна і для жертв цих хижих, і для популяцій котів лісового, степового й китайського — через гібридизацію. Коти щороку вбивають багато мільярдів дрібних ссавців, плазунів і птахів. Тому коти входять до списку 100 найшкідливіших інвазивних видів МСОП.

4. Культурологія

- Українська назва кіт походить від давньоруського і праслов'янського «кот», яке споріднене з германськими, кельтськими й латинськими назвами. Невідомо, яка мова була першою; отже, це давнє мандрівне слово суспільно-етнічних культур Європи й Азії.
- Давнє слов'янське слово «муркотно», збережене у поліщуків, означає самотньо: так вони говорять про людей, звичайно дітородного віку, які страждають від самотності та без кохання.
- Котові є одними з найбажаніших експонатів у колекціях зоопарків, експозиціях зоологічних музеїв та в приватному утриманні хижих звірів. У зоопарках і природничих музеях України представники родини котових посідають перше місце за інтересами з боку відвідувачів.
- В українських легендах і переказах кіт постає богоствореною істотою. Пресвята Богородиця кинула рукавицею в нечистого, який плыв через море, перекинувшись на мишу. Тому з одного боку, кіт — творіння Пречистої Диви, але, з другого, він з'їв чорта, а отже, належить до тварин «нечистих». З одного боку вважалося, що коли чорний кіт перебіжить дорогу, то потрібно чекати нещастя. У той же час, кіт пов'язується з домовиком, який приносить достаток.
- Образ kota використано в численних українських коліскових, загадках, приказках, казках, байках. Поширені в Україні й прізвиська на основі назви тварини: Кіт, Кот, Котенко, Котик та інші.
- Лев також є тотемною твариною. Назва *лев* є праслов'янським запозиченням (через посередництво) із семітських мов. Отже, на Русі знали, хто такий лев, поважали його силу й давали дітям ім'я Лев (і Леонтій), яке, зокрема, дало назву місту Львів.

Інформація на популярних вебресурсах

Коти й котіві — об'єкти підвищеної уваги на багатьох природничих і освітніх ресурсах, передусім інтернет-виданнях та в соцмережах. Серед таких джерел відмітимо публікації на BBC, зокрема, стаття Хелен Бріггс про два незалежні етапи одомашнення котів на Близькому Сході та в Єгипті [Бріггс 2017]. Значну частину вебсайта *sehr.g.at.ua* присвячено котівим. Зокрема, наведено таксономічні відомості, коротку інформацію про види котівих [Котіві... 2023]; огляд «Дикі коти Європи» розповідає про описані 37 вимерлих європейських видів котівих (на противагу до сучасних трьох видів) [Дикі... 2023]. Розділ вебсайту п'ятого каналу «Дивогляд» наводить «15 фактів про котів, що змусять вас полюбити їх ще більше» [Дивогляд 2022]. Цікаво, що вони майже не перетинаються з наведеними нами 21 фактом, які подібно до інших таких колекцій, стають матеріалами розділу «Види-символи, тотемні види» на сайті *Теріологічна школа* [Загороднюк 2023].

До Всесвітнього дня кішки (8 серпня) добірку цікавих фактів про котів опублікував вебсайт «Запоріжжя. Культура» [Цікаві факти 2020]. Вебсайт *Міжнародного союзу охорони природи* наводить відомості про поширення, екологію, стан популяцій і заходи з охорони котівих [Gerngross et al. 2023]. Інформацію про морфологію, поширення, поведінку, розмноження й екологію диких котів подає Вебсайт *Animal Diversity Web* [Toenjes 2014].

Післямова

Рік kota завершився, проте коти залишаються не тільки в пам'яті, але й у житті багатьох людей і багатьох екосистем. Ця їхня роль є вагомою і тому котам приділяється надзвичайна увага. Як і в усіх проявах наших популярних знань про природу, важливо розрізняти особини, популяції й види.

Представники родини котівих у природі повинні охоронятися і на рівні особин, і на рівні популяцій, і на рівні видів, що представлені в тій чи іншій екосистемі або в біомі загалом. Коти в житті людей важливі передусім як особини — вони майже завжди персоналізовані, мають власні імена й адреси (навіть паспорти), проте як популяціям їм, на відміну від багатьох видів диких котів, ніщо не загрожує. Тому мова має йти саме про особин. Постановка ж питання про загрози популяціям і потреби охорони на рівні урбоекосистем є очевидними перебільшеннями проблем, оскільки ознак занепаду популяцій немає, і є зовсім інша проблема — жорстоке поводження з тваринами, загибель їх від автотранспорту, бездумний випуск тварин з домівок для поповнення здичавілих груп (*feral cats* та *stray cats*). А це зовсім інша проблема, яка не має стосунку до охорони природи, де є реально важливіші задачі.

Отже, сподіватимемося, що коти залишаться улюбленцями людей не тільки в домівках, зоопарках, музеях чи кіно, але й у дикій природі. І саме дикі (лісові, очеретяні, барханні та інші) коти мають отримати належну турботу. Натомість «популяції» здичавілих безпритульних котів мали би бути

максимально обмежені тими районами, де коти виконують свою місію мишоловів, позаяк міста не повинні вирізнятися «популяціями» котів-безхатченків, які живуть на подачках й біля смітників. Коти, як свійські, так і дикі, заслуговують на постійну увагу з боку всіх людей, які, фактично зробивши їх тотемами цивілізації, суттєво нашкодили їхнім природним популяціям і мають споконувати це щоденними турботами про цих звірів.

Література

- Бріггс, Х. 2017. Як коти завоювали стародавній світ. *BBC website*, 20 червня 2017 URL
- Дивопогляд... 2022. 15 фактів про котів, що змусять вас полюбити їх ще більше. *Вебсайт 5.ua (розділ Дивопогляд)*, 17 лютого 2022 р. URL
- Дикі коти... 2023. Дикі коти Європи. *Вебсайт sehrg.at.ua*. URL
- Завадська, В., Я. Музиченко, О. Таланчук, О. Шалак. 2002. *100 найвідоміших образів української міфології*. Орфей, Київ, 1–448. URL
- Загороднюк, І. 2012. Види-символи та тематичні роки звірів в Україні. *Novitates Theriologicae*, **8**: 74. URL
- Загороднюк, І, К. Очеретна, С. Харчук, М. Коробченко. 2021. Види-символи, дні та роки тварин у природознавчих заходах та діяльності музеїв. *Geo&Bio*, **20**: 135–159. CrossRef
- Загороднюк, І., С. Харчук, Є. Улюра, [et al.]. 2022. Колекції котових (Felidae) у природничих музеях України та їх значення у поширенні природничих знань. *Geo&Bio*, **23**: 15–52. CrossRef
- Загороднюк, І. 2023. Види-символи, тотемні види. *Теріологічна школа* (вебсайт Українського теріологічного товариства), 2010–2023. URL
- Котові... 2023. Котові (Felidae) — родинне дерево. *Вебсайт sehrg.at.ua*. URL
- Мельничук, О. С. (ред.). 1985. *Етимологічний словник української мови. Том 2 (Д–Конці)*. Наукова думка, Київ, 1–572.
- Хамайко, Н. 2021. Коти в Давній Русі. *Музей історії Десятинної церкви (website)*. 04.21.2021, online: <http://mdch.kiev.ua/node/874>
- Харчук, С. 2021. Огляд історії таксономії та критеріїв виду в родині котових (Felidae). *Novitates Theriologicae*, **12**: 300–314. CrossRef
- Цікаві факти... 2020. Цікаві факти про котів. *Вебсайт cultura.city*. Департамент культури і туризму Запорізької міської ради. Студія Jam Development. URL
- Gerngross, P.; H. Ambarli, F. M. Angelici, [et al.]. 2023. *Felis silvestris*. In: *The IUCN Red List of Threatened Species*. URL
- Gof'din, P., E. Gladilina, D. Startsev. 2015. The latest dated historical record of the wildcat (*Felis silvestris*) from Crimea. *Proceedings of the Theriological School*, **13**: 57–60. CrossRef
- Toenjes, N. B. A. 2014. *Felis catus*. *Animal Diversity Web*. URL

Резюме

ХАРЧУК, С., І. ЗАГОРДНЮК. Коти дикі та свійські в природі й житті людей (з нагоди Року kota в Україні 2022). — Наведено огляд найпримітніших особливостей котів, як диких, так і свійських, що вирізняють їх поміж інших тварин, надто тварин тотемної групи. Огляд підготовлено у продовження традиції готувати про різних примітних тварин української фауни добірку цікавинок циклу «21 факт про унікальних істот». Добірка включає 4 розділи — таксономічний блок (5 позицій), морфологічний блок (4 позицій), поведінковий та екологічний блок (6 позицій), культурологічний блок (6 позицій). Наведено також популярні джерела в інтернеті, важливі для поширення знань про цих тварин. Особливістю цього огляду, на відміну від інших цитованих джерел, є рівна увага до диких і свійських котів, оскільки диким котам звичайно приділяється мало уваги.